

**ТРАНСФОРМАЦІЯ СИМВОЛІКИ УКРАЇНСЬКОЇ ВИШИВКИ
У ЗБІРЦІ БОГДАНА ТОМЕНЧУКА
«ВИШИЙТЕ, МАМО, БРОНЕЖИЛЕТ»****Микола ВАСЬКІВ**

orcid.org/ 0000-0003-3909-1213

доктор філологічних наук, професор, старший науковий співробітник
НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка
email: myvaskiv@ukr.net

Анотація. У статті йдеться про символічні образи-концепти української ментальності й культури в збірці Богдана Томенчука «Вишійте, мамо, бронезилет», серед яких виокремлено вишивку як синтез прадавніх традицій та сучасного її конотативного наповнення. Основна увага зосереджена на символіці вишивки, вишитих сорочок, рушників, закодovаних у вишитих виробax етноментальних маркерів і рис, які постійно доповнюються, трансформуються відповідно до тих чи тих історично-культурних епох в національному минулому. У збірці Б. Томенчука нове конотативне наповнення вишивки отримує крізь призму російської війни проти України 2014–2023 років, символізуючи історичну тяглість української нації, її трісталитнє протистояння до російського варварства.

Ключові слова: символіка, традиція, трансформація, вишивка, рушник, російська війна проти України 2014–2026 рр., декоративно-ужиткові етнічні образи-знаки.

Постановка проблеми. Назва збірки Богдана Томенчука «Вишійте, мамо, бронезилет» та однойменна поезія із цієї збірки закономірно привели до теми та проблематики статті. Сама збірка постала як відтворення вражень, відчуттів, емоцій, думок, осмислень і переосмислень власного й суспільного буття в часи російської війни проти України 2014–2023 років (у 2023 році збірка була видана, а війна триває і досі). Хоча у сприйнятті Б. Томенчука ця війна почалася значно раніше, тому час від часу в збірці йдеться про три століття нищення московитами українців, їхньої культури й державності: «Цих тридцять днів і триста літ, / Погодься, Господи, що доста» [8, с. 182] (поезія написана 31 березня 2022-го, звідки й узялися «тридцять днів»); «Пустеля все та ж трьохсотлітня війна...» [8, с. 259]. Це число «триста»

згодом набуває нових конотацій, коли кожен рік сприймається як окрема трагедія, розруха, тощо: «Ми послали вам триста розрух?» [8, с. 27]. Тому до збірки ввійшли твори Б. Томенчука, написані не лише після лютого 2022 року, не лише після 2014 року, а й задовго до того, протягом також 1980 – 2013 років.

Назва збірки «Вишійте, мамо, бронезилет» неоднозначно вказує на те, що у війні українці постали на захист власної багатовікової ментальності й культури («Й потривожена пам'ять воскресло пішла на війну...» [8, с. 222]), серед яких виокремлюється чимало символів-концептів. Та саме на вишивці, закодovаній у ній праминувшині, сучасному її перекодovанні Б. Томенчук акцентував увагу в назві збірки, що й спонукало вирізнити її серед концептуальних образів збірки.

Стан дослідження проблеми. Досі не зустрічалось наукових публікацій, у яких збірка «Вишійте, мамо, бронезилет» аналізувалась би крізь призму символіки вишивки, яка захована у віршах збірки. Проте ідея дослідження саме такого спрямування, зроджена назвою збірки, що називається, носилася в повітрі. Тому, не змовляючись і не знаючи про це попередньо, близькі, споріднені теми доповідей подали для участі в VI Міжнародній науково-практичній конференції «Україно моя вишивана: освітньо-виховний та етнокультурний потенціал української вишиванки» автор цієї статті (тема доповіді ідентична назві статті, яку ви читаете) та Ольга Деркачова («Pro patria: маркери національної ідентичності у поетичній збірці Богдана Томенчука “Вишійте, мамо, бронезилет”» [7]). Було би цікаво й важливо прочитати статтю О. Деркачової як наукове джерело для власної наукової публікації, однак зробити це вдасться, очевидно, пізніше, для порівняння результатів і висновків двох наукових праць.

Натомість українська вишивка має певні ґрунтовні (однак невичерпні) теоретичні дослідження, в яких ідеться про давність цього декоративно-ужиткового мистецтва, його теорію й історію, техніки, функціональний діапазон, регіональну специфіку тощо. Передусім це праці Л. Бебешко [2], З. Васіної [3], Р. Захарчук-Чугай [4], Т. Кари-Васильєвої [5], М. Чумарної [9] та ін. Важливою і новаторською для дослідження стала стаття В. Балущка й М. Олійник [1], в якій проаналізовано символіку української вишивки в широкому контексті візерунків світового народного декоративно-ужиткового мистецтва та її відтворення в фольклорі.

Виклад основного матеріалу. Вишивка займає важливе сакрально-символічне й утилітарно-побутове призначення серед інших видів ужитково-прикладного мистецтва в багатьох народів. Особливо вагомою вона є для українців. «Вишивка – класичний вид українського народного мистецтва, що розкриває невичерпне багатство творчих сил народу, вершини його мистецького хисту. Дивовижне багатство художньо-емоційних рішень української народної вишивки зумовлено тим, що вона широко виступає в різноманітних варіантах – як прикраса тканин одягового, побутового, інтер'єрно-обрядового призначення» [4, с. 5]. Це мистецтво супроводжує українців та їхніх предків протягом тисячоліть, хоча встановити конкретний період початку вишивальництва науковцям досі не вдалося.

Про давнину праукраїнської вишивки свідчать викопні археологічні артефакти: золота пектораль із Товстої Могили (IV ст. до н. е.), срібна ваза з кургану Чортомлик (IV ст. до н. е.), чаша з Гайманової Могили (IV ст. до н. е.), одяг знатної сарматки із Соколової Могили (I ст. до н. е.) [5, с. 10–13]. Можемо припускати, що вишивальна техніка була відома нашим предкам значно раніше, хоча підтверджень цього не маємо. Проте наведені археологічні предмети вказують на те, що вишивка побутовала на українських теренах задовго до приходу сюди християнства й мала магічно-обрядове значення. «Вишивка в одязі мала заклинальну символіку, була оберегом. Вишитий узор набував магічної сили й виконувався в суворо визначених місцях: навколо шиї, на грудях, на подолі. Основна увага приділялась оздобленню рукава як шанування роботящих рук,

підкреслення їхньої сили і вправності. <...> В орнаментах улюбленими були різноманітні мотиви солярних знаків у вигляді чотири-, шести-, восьмипелюсткових розеток, які символізували небосхили, виражали ідею сонця. Адже побутування геометричного орнаменту доводить, що глибина народної пам'яті вимірюється тисячоліттями, і з плином часу символіка мотивів поступово втрачається, залишається тільки зовнішня форма, і орнамент стає прикрасою» [5, с. 13]. Нове наповнення мистецтво вишивання отримало після приходу християнства, паралельно прадавня язичницька символіка частково втрачалася, перетворюючи семантичні знаки, символи, образи в довершені прикраси.

Поступово створюються регіональні вишивальні техніки, поєднання барв, розміри вишитих частин комірців, манжет, подолів, рукавів одягу, рушників, обрусів, штор, церковних корогов та ін. «У кожному регіоні у вишивках складалася своя, відшліфована впродовж століть, єдність орнаменту й засобів його вираження, їхня колірна гама» [6, с. 8]. Кожні вишивальниці чи вишивальники уносили свої нові прийоми, узорі, іконічні зображення, текстове наповнення, намагаючись іти в ногу зі своїм часом. Але прадавня основа залишалася спільною, доносячи до все нових і нових поколінь на свідомому чи підсвідомому рівні сакральність і символіку, яку в неї вкладали предки. «Зношувались вишиті речі, але узорі з них повторювались, перефразовувались, видозмінювались. До узорів, вишитих матерями, бабусями, прабабусями, дівчата додавали нові мотиви, кольорові акценти, кожна робила це по-своєму. А всі разом вони створювали співзвучні своєму часові складні

орнаментальні композиції, в яких виявляються нашарування тем, образів і сюжетів різного історичного походження» [4, с. 5]. Так, мистецтво вишивання дійшло до наших днів, залишаючись протягом століть і досі дуже продуктивним серед українців, передусім – для жіноцтва.

Традиційно до посагу нареченої мали входити вишиті рушники, обрусі, сорочки, подушки тощо; зараз ця традиція виглядає рудиментом, як і посаг загалом, проте й дотепер обрядовість передбачає присутність вишитих предметів. Так само офіційні зустрічі дорогих гостей, під час обрядів вимагають підносити хліб-сіль на вишитих рушниках. Повернення до християнських традицій призводять до того, що на хрещення дитину вдягають у вишиванку, так само у вишитому одязі діти йдуть до першого причастя. Процес національної самоідентифікації, національного самоствердження українців нерозривно пов'язаний із усе більшим вживанням вишитих речей в одязі, побуті та сакральних діях. Потужний відновлений культ вишивки в Україні закономірно призвів до того, що одним із офіційних державних свят став День вишиванки (третій четвер травня).

«Історією визначена особлива роль вишивки в духовному житті людини, створенні естетичного середовища у праці, відпочинку, святкуванні. Вишиті одяг, рушники, скатертини, завіси тощо, які організують інтер'єр житлових і ритуальних споруд, супроводжують свята, обряди, несуть в собі не тільки матеріально-практичну, а й духовно-естетичну функції. З давніх-давен і до сьогодні вишивка виступає як естетично-емоційне, духовне самовираження

народу, його морального етикету, як утвердження краси земного життя» [4, с. 8]. Особливою повагою, любов'ю і символічною наснаженістю серед українців користуються вишиті рушники й сорочки (блузки, плаття). «Рушники – це віддзеркалення культурної пам'яті народу, в їхніх узорах збереглися прадавні магичні знаки-образи “дерева життя”, “берегині”, символіки червоного кольору, що знайшли своє подальше своєрідне осмислення та оновлення в сучасності» [5, с. 90]. Зрештою, те саме можемо сказати про вишитий одяг, який поєднав у собі традиційну сакральність, магичність із останніми тенденціями моди, став синтезом святково-повсякденного одягу, отримуючи щоразу нове символічно-алегоричне наповнення, зокрема й у витворах мистецтва, в тому числі – й у мистецтві слова.

Коли йдеться про художню літературу й вишивку, то майже кожен, хто навчався у середній школі, одразу назве хрестоматійні поезії «Пісня про рушник» А. Малишка й «Два кольори» Д. Павличка, які стали народними піснями. Насправді згадки, ремінісценції, алюзії на вишивку та її символіку ми можемо знайти у творах десятків, якщо не сотень українських письменників. І серед них закономірно буде назвати ім'я поета із Прикарпаття Богдана Томенчука, лауреата кількох літературних премій і державних нагород. Його збірку «Вишійте, мамо, бронезилет» було номіновано на здобуття Національної премії України імені Тараса Шевченка за 2025 рік. Збірка дійшла до останнього туру голосування, але перемогти, на жаль, не змогла.

Власне про вишивку, вишивання, відповідні предмети одягу чи побуту в

збірці згадується нечасто, але від цього вони набувають ще більшого конотативного, символічного наснаження. Передусім ідеться про назву збірки й відповідну поезію, в яких поет зумів у нерозривному симбіозі поєднати військову доблесть, самовідданість, жертвність у захисті Батьківщини, родини, рідної мови, культури з українською вишивкою, в якій утілюються споконвічні етнічні першооснови: «Вишійте, мамо, бронезилет. / Чорним по чорному, мамо. / Білим по білому, мамо, сніги / Під закривавленим сонцем. <...> Вишійте, мамо, бронезилет, / Ніби празничну сорочку...» [8, с. 16]. Цей нерозривний зв'язок прадавньої, сакралізованої символіки із захистом усього найріднішого в жорстокій війні, аж до крові, до загибелі, отримує розвиток у збірці Б. Томенчука – чи то на рівні прямих стверджень, чи то на рівні латентних алюзій.

«Груди чомусь, наче бубни на сватанні, / Бинт закривавлений – ніби рушник... / Боже, не сватай...» [8, с. 245]; «Біль вишиваний кров'ю на всіх рушниках» [8, с. 315]. Вишитий бронезилет, новітній оберіг, не рятує бійця, і тепер кров на бинтах стає тією сакральною вишивкою, що має порятувати важкопораненого. Криваві бинти постають рушниками, що символізують святкову, урочисту подію – сватання, весілля, привітання дорогих гостей. Але війна надає сватанню найвищої сакралізації – робить заручинами з Богом, тобто Господь може забрати пораненого воїна до себе, а йому ж потрібно жити, продовжувати справу захисту Вітчизни («Боже, не сватай»).

Вишитий бронезилет асоціюється з вишитою сорочкою, яка за поширеністю

використання в повсякденні й на свята конкурує з рушником. У збірці Б. Томенчука за кількістю згадок може конкурувати із сорочкою й рушником ще один вишиваний предмет – обрус, не менш сакральний етнічний символ («Цей свячений обрус на столі <...>» [8, с. 78]), який так само нерозривно пов'язаний із долею України й українців, як і рушник: «Такі поношені обруси долі, / Як зморшки на спітнілому чолі...» [8, с. 254]. Обрус завжди асоціюється зі святковим застіллям, бенкетуванням. Відповідно до мотивів збірки «Вишійте, мамо, бронезилет» Б. Томенчук через конотативну насаженість обруса продовжує традиції кривавого, трагічного бенкетування, яке йде ще від «Слова о полку Ігоревім» та значно глибших пластів української історії та культури.

Таке бенкетування – це й найвеличніше свято захисту рідної землі, аж до саможертвної готовності померти за неї («І викладає доля на обрус / Фужери давні пити вина чести...» [8, с. 217]); це також вічна пам'ять про святість пролитої крові, незворотність втрати найкращих, про криваву минулу й сучасну історію України: «Розлилася кров, мов гранатовий фреш, / Обрусом твоєї Вітчизни» [8, с. 317].

Зрештою, вишивка нерозривно поєднується не лише з минулим, а й із майбутніми тріумфами чи трагедіями України, із самою Україною. Показова антитеза між росією й Україною в поезії «Пиймо, хлопці, до дна. Доля – хитра шинкарка...» в риторичному запитанні, яким завершується твір: «Чи насіє снігів мать-росія над нами, / Чи постеле до ніг Україна святі рушники?...» [8, с. 8]. Або загибель-забуття, або перемога. Або безмежна снігова, мертвотна пустеля,

яка асоціюється з Сибіром, або постелені до ніг мужніх переможців «святі рушники», де на сніжно-білому полотні яскравіють життєствердні кольори вишивки.

Вишивка у збірці Томенчука часто асоціюється з українською перемогою, звитягою, стає їхнім символом («Буде небо для нас шовком шите» [8, с. 156]). Щоправда, символом Вітчизни вона стає й у горі, у нещастях, коли поет розвиває маланюківські мотиви України-покритки, України – «розпусти на розпутті»: «Вітчизна – покритка / (Впізнали пелюшки за вишиттям)» [8, с. 113]. Трансцендентне, метафізичне сприйняття української вишивки у творах Б. Томенчука отримує також і конкретно-історичне наповнення через символіку традиційних для українських регіонів, передусім рідного для поета Прикарпаття, червоного й чорного кольорів (згадаймо Павличкові «Два кольори»).

Червона й чорна барви здавна поєднувалися в українській вишивці й колористиці, символізуючи нерозривну єдність-протистояння радості, кохання й туги, смутку, скорботи, а також крові та землі. Однак червоний і чорний – це й кольори армії УПА, тлумачені передусім як уже згадувані символи крові, пролитої за рідну чорну землю, а отже, самовідданих борців за волю рідного краю («У чорно-червонім ішов чоловік / Світами по лінії спротиву...» [8, с. 91]). Симбіоз колористики, закодованої етнічної символіки із сучасною самовідданою боротьбою українців проти російської навали в збірці «Вишійте, мамо, бронезилет» отримує історичну закоріненість, стає невід'ємною ланкою багатовікової борні українців проти московсько-російських загарбників: «Шиті

чорно-червоною ниткою / Ще тримаємо стрій і покрій... / Старомодні такі... І з молитвою, / І поклонами в церкві старій...» [8, с. 89].

Символіка вишивки є невичерпно багатогранною і самодостатньою в поезії Б. Томенчука. Однак довшеної повноти, впливу на читача вона набуває в системі інших етнічних символів-знаків, які ведуть свій родовід із глибини віків і залишаються продуктивними й досі в суспільній свідомості й культурі українців, отримавши нове наповнення. Це образи дохристиянських, язичницьких богів, які химерно поєднуються із Христом, Богом-Отцем («Ми постаємо зі сказань і містик, / Як дохристові за Христом боги...» [8, с. 254]), хати, колиски, хліба («Цей муки заміс, цею кров'ю заливани дріжджі, / Ці пекельні вогні у від хліба ще теплий печі...», «Це невміння твоє поминальні пекти калачі...» [8, с. 290]), інших сакралізованих харчів і страв («Ковтком борщу в селянській мисці, / Дощем у пізньому саду, / Дитям у маминій колиці, / Застільним гуртом в коляду...» [8, с. 204]; «І на самім краєчку столу / Хлібина грубого помолу, / Окрайчик, чарка і сльоза...» [8, с. 293]; «Повсідались на куфайку / З хлібом, сіллю, часничком» [8, с. 298]; «Хліби випікай і ходи по воді... / Вечеря... Вино і оливи» [8, с. 309]). Значна частина цих образів є архетипами української ментальності й культури.

Особливе місце в поезіях збірки «Вишійте, мамо, бронезилет» відведено гідронімам, річкам, які постають стрижнем, віссю і кордонами українського національно-державного світу. Найчастіше згадується Дніпро як осереддя цього світу: «Болить мене десь між Дніпром і ребром...», «і болить на біду / Ребром і

Дніпром – Україна...» [8, с. 93]; «Не буде іншого Дніпра, / Й тебе, пропащої, не буде...» [8, с. 111] (алюзія на Шевченкове «Немає іншого Дніпра»); «Пропала Почайна, та є ще Дніпро...» [8, с. 131]; «Прісноводний Дніпро половіє від вилитих сліз» [8, с. 135]; «І хай Дніпром кудись відходять мертві води» [8, с. 168]; «І зліва, й справа по самий Дніпро?» [8, с. 198]; «Туманом Дніпровим огорнутий торс» [8, с. 296]. Сакральне місце Дніпра в українській самосвідомості підкреслюється його порівнянням зі святим для християн Йорданом, де першість беззаперечно віддається українській річці: «Сто тисяч Йорданів в одному Дніпрі» [8, с. 308].

Підкреслення державницького наповнення етнічних гідронімів-символів відбувається через поєднання Дніпра із Дністром як центрів двох нерозривних гілок українського народу: «Що за спадки в убогої неньки? / Гори-доли й Дністер із Дніпром» [8, с. 66]; «І Дністер, як щербатий шаблицько, / І Дніпро, як сталевий Йордань...» [8, с. 256]. Цю «гідронімічну» конотацію доповнює вже традиційне окреслення українських кордонів «від Сяну до Дону»: «Від Сяну болить аж до Дону» [8, с. 93]; «Від Сяну до Дону / Продиктуємо ворогу власний статут...» [8, с. 180]. Додавання інших річок, сакралізація ще не сакралізованих українцями гідронімів («Це наш аркан над Тисою і Россю. / Це наш гопак від Бугу до Дністра <...>» [8, с. 90]) розширює потугу й різноманітність українського національно-державного простору.

Фантомні болі й гордість за героїчне минуле відлунюють у реактуалізації за споконвічно українським і перед віками закріпленим у фольклорі

образом Дунаю: «За Дунай, за Дунай ще тієї зими», «За Дунаєм одні цвинтарі», «Над Дунаєм іде дитинча», «Плач кудись пропливає Дунаєм...», «Хоч би приснився, / Козаченьку, з-за того Дунаю...» [8, с. 216]. Гідронімічні маркери українського світу Б. Томенчук доповнює оронімами: «З-над Говерли й Тарасових круч» [8, с. 170]. Ці образи теж сакралізовані в українській національній пам'яті (хоча «Тарасовим кручам» усього трохи більше півтора сторіччя), й вони закономірно вкладаються в одну низку з вишивкою, наведеними раніше архетипними й неархетипними образами, гідронімами тощо.

Домінантна у Західній Україні техніка вишивання хрестиком у збірці Б. Томенчука «Вишийте, мамо, бронезилет» призводить (так і хочеться написати: закономірно призводить) до асоціативно-логічного взаємозв'язку вишивки й хреста, хрестика з усіма його можливими в контексті мотивів збірки конотаціями (акцентуація на подібності узорів із хрестами; перехрещена в герці зброя; хрест на могилі загиблого воїна; хрест як символ безмірно важкої долі, яку свіdomo обирають вояки; хрест-розп'яття та ін.): «Полотнище, у хрестик розшите» [8, с. 139]; «... Не озирайся на свої хрести, / Як полотно печалюми розшите» [8, с. 12]; «Розшиті в хрестик білені хатки» [8, с. 284]; «Ці списками вишивані хрести...» [8, с. 218].

До цього потрібно додати, що образ хреста, натільного хрестика є одним із найпоширеніших у збірці Б. Томенчука: «Ми хрест несли, він був один на всіх» [8, с. 196], «Те зло веде під Великодній хрест, / Щоб театральню цвяхували руки» [8, с. 198], «Болить мене, як розпинають віру / Й мою Вітчизну на одним

хресті...» [8, с. 199], «Хрестом завмерли втомлені ручиська» [8, с. 224], «І кожна зірка, як натільний хрестик» [8, с. 228], «Він їх такими із хреста любив?» [8, с. 233], «Немічна суть нагородних хрестів...» [8, с. 245], «Там, де поклали і душу, і тіло, / Повиростали з барвінків хрести...» [8, с. 248]. Як бачимо, тут повторюються наведені абзацом вище конотації цього образу, доповнюються новими, уже без текстових асоціацій із вишивкою, але в загальній системі символіки збірки «Вишийте, мамо, бронезилет» вони незримо й нерозривно теж зливаються із прадавніми й сучасними кодами української вишивки.

Й ось тут підходимо до того, що в поезії Б. Томенчука важливий не просто кожен образ-концепт сам по собі, а в нерозривному комплексі таких образів, коли їхнє поєднання творить цілий окремий світ українського буття, що поєднує споконвічне з теперішнім і цим визначає майбутнє, бо передбачає й окреслює в основі його позачасову незмінність. Так постає, наприклад, із самовідданої любові й борні ідилічний «лубок», як його називає автор: «Нам так потрібна однолюбів / Несконтрактвана любов... / Ота, де мама коло фіртки / Така наївна, як лубок, / Де з нею прядженої нитки / Світи моталися в клубок... <...> А тут, на татовім домарстві, / Де справжні й триєдині ми... / ... Де ми самі собі предтечі, / Й часи такі, як в Бога – до. / Де Бог на хату, як на плечі, / Поклав лелечине гніздо...» [8, с. 277]. Отой «лубок» є не завжди усвідомлюваним ідеалом українського мирного, гармонійного, повноцінного буття.

Поєднання язичницької та християнської символіки, української архетипіки різних рівнів неодноразово

породжує у «Вишийте, мамо, бронезилет» такі концентровані ідилічні картини-світи в душі «Садка вишневого коло хати...»: «Корови поприходили із паші, / Дійниці задзвонили молоком, / І світ такий, як шепіт в “Отченаші” / Десь там помежи хлібом і гріхом...» [8, с. 306]; «Усе таке, що тільки не наврочте» [8, с. 307]. Ось ще один такий приклад: «Тут минали Великодні, Трійці, Покрови і Спаси, / Тут церковця була мало не від самого Різдва...», «А назавтра? Назавтра... Назавтра була Україна, / Та, котрої до нині з окопів нема...» [8, с. 279]. І ще один: «Дівчата, ніби перші спасівки. / І так багато саду серед саду. / Ще більше, ніж ріки серед ріки...», «І спориші – у куряві років, / Схилився колос – буде, люди, мливо...», «Усе саме себе собою хвалить, / Добро світам відлунює добром, / А за далеким бродом хтось рибалить... / Здається, то апостоли з Петром...» [8, с. 311].

Закономірно для збірки акцентовано на тому, що така ідилія-ідеал, досконало гармонійний світ первинної та перетвореної українцями природи вистражданий, виборений тими, хто пожертвував собою, як і Месія на хресті. «За тих, кого любив... Калік і убієнних, / І за мою до них гвалтовану любов <...> Вони – оці поля, ці ріки і дерева... / Осяжність цих небес і неосяжність душ, / Ця висота глибин і ці прозорі мрева, / І все, що є отут з усюд і доокруж...» [8, с. 274]. За цей ідилічний світ боролися й жертвували собою протягом тисячоліть, він вартий того, аби так само йшли в бій і навіть на смерть українські воїни в наш час, в роки російської навали на Україну, яка з перервами триває протягом століть.

Висновки. Вишивка на предметах

одягу, декоративно-ужиткового мистецтва супроводжувала предків сучасних українців від прадавніх часів, щонайменше – від IV ст. до н. е. Вона виконувала функції оберегів, магічних заклинань, прикрас тощо. У вишитих узорах було закодовано солярні символи, життєствердні символи неперервності буття, «дерева життя», родової та особистої генеалогії, родючості землі та тваринного світу (людини теж), єднання чоловічого й жіночого начала, яке дає нове життя, кохання, краси, материнства, достатку та ін. Із часом ця символіка трансформується, отримує нове наповнення, в основі своїй залишаючись незмінною. Щоправда, часто вона забувається, втрачається, залишаючись латентно лише у фольклорних творах, в підсвідомості, проте залишається дуже популярною в побуті та у святковому одязі (передусім це сорочки), в обрядових предметах (переважно – рушниках).

До вишивки, вишитих предметів як до потужних символів українською ментальності, духовної єдності, тягlosti етнічного буття закономірно зверталися творці фольклорних і художньо-літературних творів, насамперед ліричних. Особливої наснаженості символіка вишивки отримує у збірці Б. Томенчука «Вишийте, мамо, бронезилет» (2023), на що вказує вже її назва. Основні мотиви збірки – відтворення багатостолітньої війни України проти московсько-російської агресії як боротьби добра з уселенським злом, яка найбільшого загострення набуває протягом 2014–2023 років, мужності й незламності українських воїнів, за якими стоять рідна культура, мова, християнство й дохристиянські вірування; формування системи споконвічних і сучасних основ, які були і

стануть знову чинниками нашої неми-нучої перемоги.

До таких чинників належить і символіка вишивки, яка відтворює українську ментальність і культуру, життєствердність і неперервність національного буття, передає їх крізь тисячоліття від давніх предків до сучасників, насажує на захист свого гармонійного світу й на боротьбу з ворогом. Прямих чи латентних згадок вишивки, вишитих узорів, предметів у збірці не так багато, але вони стають одними з домінуючих образів-концептів. Вишивка на бронежилеті в символічному значенні стає більшим оберегом українського воїна, ніж самі броньовані плити, вона закарбовує, як і кров на перебинтованих грудях, що нагадує червоний узор, нерозривну єдність солдата з усім тим, що він захищає, заради чого жертвує своїм здоров'ям і життям.

Позачасова трансцендентність вишивки в українському бутті, червоної і чорної барв як домінуючих у західно-українській вишивальницькій колористичності доповнюється конкретно-історичною символікою червоно-чорного стягу армії УПА, утверджуючи тяглість боротьби, незламності й мужності воїнів-упівців і їхніх теперішніх спадкоємців.

Традиційна для Західної України техніка вишивання хрестиком зроджує дуже часті асоціації між вишивкою та хрестом як символом добровільно обраної важкої долі воїна-захисника, розп'яття, схрещеної в герці зброї, захищених смертю побратимів і рідних, а також натільним хрестиком. Вишиті хрестики-хрести у збірці Б. Томенчука символізують усвідомлену жертвність українських воїнів та їхній нерозривний зв'язок із батьками, передусім матір'ю,

рідним домом, неповторною природою, культурою, вірою, нацією і державою.

Вагомість вишивки, закодованих у ній духовних цінностей у збірці «Вишійте, мамо, бронежилет» увиразнюється та зростає через їхній міцний зв'язок із іншими символами-концептами, які втілюють у собі неповторний і гармонійний світ українського буття (сакралізовані страви, пантеон язичницьких богів і його симбіоз із християнською символікою, святами, храмами, гідроніми та ін.) і набувають значення архетипів для цього буття. Та важливо, що кожен із окреслених символів, вагомий сам по собі, за принципом контр-апункту набуває суттєво потужнішого значення, впливу на читача в системному поєднанні з іншими, спорідненими. Б. Томенчук час від часу творить концентрований, на кілька версів, гармонійно-ідилічний світ минулого, сучасного й майбутнього повсякденно-сакралізованого буття українців, що становить їхню сутність і заради якого жодна жертва не буде надмірною. Належне місце в такій системі концептуальних символів отримує вишивка, вишиті предмети, й лише у цій системі вона отримує повноцінне звучання, справляє найбільше враження на читачів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балущок, В., Олійник, М. Семантика традиційної вишивки на одязі українців у фольклорі: сучасний погляд. *Матеріали до української етнології*. 2024. № 23 (26). С. 85–96.
2. Бебешко, Л. Українська вишиванка: мальовничі узори, мотиви, схеми крою. Харків, 2023. 128 с.
3. Васіна, З. Еволюція українського вбрання. Сторінки історії. Харків, 2021. 560 с.

4. Захарчук-Чугай, Р. В. Українська народна вишивка. Західні області УРСР. Київ, 1988. 190 с.

5. Кара-Васильєва, Т., Заволокіна, А. Українська народна вишивка. Київ, 1996. 96 с.

6. Кара-Васильєва, Т., Чорноморець, А. Українська вишивка. Київ, 2002. 160 с.

7. Програма освітньо-мистецького форуму «Вишиванка: освіта, мистецтво, традиції, ідентичність». URL: https://fileview.ukr.net/?url=https%3A%2F%2Fmail.ukr.net%2Fapi%2Fpublic%2Ffile_view%2Flist%3Ftoken%3D28CvENFguBdHqF05qRAt15tg5pYpm56Yz0tPtyvv87vGMoeJ4XV2VZxbhUE_KPJx0jmWEgJ1cVBAzb-5BNmsRpUjAtaEonepVYAS%3AP9thVCw5rKLGouWd%26r%3D1751799572504&default_mode=view&lang=ru&mlid=0#start=0

8. Томенчук, Б. Вишийте, мамо, бронезилет: поезія. Брустури, 2024. 328 с.

9. Чумарна, М. Код української вишивки. Львів, 2008. 192 с.

REFERENCES

1. Balushok, V., Oliynyk, M. (2024). Semantics of Traditional Embroidery on Ukrainian Clothing in Folklore: a Modern View. *Materials for Ukrainian Ethnology*. No. 23 (26), pp. 85–96. [in Ukr.]

2. Bebeshko, L. (2023). *Ukrainian*

Embroidery: Picturesque Patterns, Motifs, Cut Patterns. Kharkiv, 128 p. [in Ukr.]

3. Vasina, Z. (2021). *The Evolution of Ukrainian Clothing. Pages of History*. Kharkiv, 560 p. [in Ukr.]

4. Zakharchuk-Chuhai, R. (1988). *Ukrainian Folk Embroidery. Western Regions of the Ukrainian SSR*. Kyiv, 190 p. [in Ukr.]

5. Kara-Vasylijeva, T., Zavalokina, A. (1996). *Ukrainian Folk Embroidery*. Kyiv, 96 p. [in Ukr.]

6. Kara-Vasylijeva, T., Chornomorets, A. (2022). *Ukrainian Embroidery*. Kyiv, 160 p. [in Ukr.]

7. *The Educational and Artistic Forum Program "Vyshyvanka: Education, Art, Traditions, Identity"*. [online] Available at: https://fileview.ukr.net/?url=https%3A%2F%2Fmail.ukr.net%2Fapi%2Fpublic%2Ffile_view%2Flist%3Ftoken%3D28CvENFguBdHqF05qRAt15tg5pYpm56Yz0tPtyvv87vGMoeJ4XV2VZxbhUE_KPJx0jmWEgJ1cVBAzb-5BNmsRpUjAtaEonepVYAS%3AP9thVCw5rKLGouWd%26r%3D1751799572504&default_mode=view&lang=ru&mlid=0#start=0 [in Ukr.]

8. Tomenchuk, B. (2024). *Embroider, Mother, a Bulletproof Vest: Poetry*. Brustury, Diskursus, 328 p. [in Ukr.]

9. Chumarna, M. (2008). *Ukrainian Embroidery Code*. Lviv, 192 p. [in Ukr.]

Summary

TRANSFORMATION OF THE SYMBOLS OF UKRAINIAN EMBROIDERY IN THE COLLECTION OF BOHDAN TOMENCHUK "EMBROIDER, MOTHER, A BULLETPROOF VEST"

Mykola VASKIV

orcid.org/ 0000-0003-3909-1213

Doctor of Philology, Professor, senior research fellow
of RIUS of Taras Shevchenko National University of Kyiv
email: myvaskiv@ukr.net

Relevance of the research. In the collection of B. Tomenchuk collection, embroidery receives a new connotative content through the prism of the Russian-Ukrainian war, symbolizing the historical continuity of the Ukrainian nation, its three-century-long

confrontation with Russian barbarism. The collection was created as a reproduction of impressions, feelings, emotions, thoughts, interpretations and reinterpretations of one's own and social existence during the Russian war against Ukraine in 2014–2023 (it was published in 2023, and the war is still ongoing). The title of the collection "Embroider, Mom, a Bulletproof Vest" ambiguously indicates that in the war, Ukrainians stood up to defend their own centuries-old mentality and culture, among which many symbols-concepts stand out. It was precisely on the embroidery, the past encoded in it, its modern recoding that B. Tomenchuk focused attention in the title of the collection, which prompted him to distinguish it among the conceptual images of the selection

The **purpose** is to consider the transformation of the symbolism of Ukrainian embroidery in Bohdan Tomenchuk's collection "Embroider, Mom, a Body Armor"

Conclusions. The symbolism of embroidery receives special energy in B. Tomenchuk's collection "Embroider, Mom, a Body Armor" (2023), as its name already indicates. The main motives of the collection are the reproduction of the centuries-old war of Ukraine against Muscovite-Russian aggression as a struggle of good against universal evil, which acquires the greatest aggravation during 2014–2023, the courage and indomitability of Ukrainian soldiers. Embroidery on a body armor in a symbolic meaning becomes a greater talisman of a Ukrainian soldier than the armored plates themselves. The timeless transcendence of embroidery in Ukrainian existence, of red and black colors as dominant in Western Ukrainian embroidery coloristics, is complemented by the concrete-historical symbolism of the red-black banner of the UPA army, affirming the continuity of the struggle. The traditional technique of cross-stitch embroidery for Western Ukraine gives rise to very frequent associations between embroidery and the cross as a symbol of the voluntarily chosen difficult fate of a warrior-defender. B. Tomenchuk from time to time creates a concentrated, in a few verses, harmoniously idyllic world of the past, present and future of the everyday-sacralized existence of Ukrainians, which constitutes their essence and for the sake of which no sacrifice will be excessive. Embroidery, embroidered objects receive their due place in such a system of conceptual symbols, and only in this system does it receive a full-fledged sound, making the greatest impression on readers.

Keywords: symbolism, tradition, transformation, embroidery, towel, Russian war against Ukraine 2014–2026, decorative-applied ethnic images-signs.

Отримано редакцією / Received: 10.02.26

Прорецензовано / Revised: 24.02.26

Схвалено до друку / Accepted: 26.02.26